

محراب‌هایی از نور و تاریخ / از فیروزه جهان اسلام تا مسجدجمعه تبریز یادگار تغییر مذهب رسمی کشور به تشیع

آذربایجان شرقی سرزمینی با مردمانی مومن و متدین است مردمی که توانسته‌اند ساحت دین و دیانت را گسترش داده و بر عظمت و اعتلای آن افزوده‌اند، گواه این مدعا مسجد و بقاع و ابنیه مذهبی تاریخی و زیبایی است که در جای جای آذربایجان پراکنده هستند و چشم دل هر علاقه‌مندی را می‌نوازند

آذربایجان شرقی سرزمینی با مردمانی مومن و متدین است مردمی که توانسته‌اند ساحت دین و دیانت را گسترش داده و بر عظمت و اعتلای آن افزوده‌اند، گواه این مدعا مسجد و بقاع و ابنیه مذهبی تاریخی و زیبایی است که در جای جای آذربایجان پراکنده هستند و چشم دل هر علاقه‌مندی را می‌نوازند. به گزارش خبرگزاری فارس از تبریز، آذربایجان شرقی سرزمینی با مردمانی مومن و متدین است مردمی که توانسته‌اند ساحت دین و دیانت را گسترش داده و بر عظمت و اعتلای آن افزوده‌اند.

گواه این مدعا مسجد و بقاع و ابنیه مذهبی تاریخی و زیبایی است که در جای جای آذربایجان پراکنده هستند و چشم دل هر علاقه‌مندی را می‌نوازند و مسجد کبود را همه می‌شناسند، فیروزه جهان اسلام است و با کاشی‌های معرق‌های بی نظیرش و طاق بلند و زیبایش اعتبار و آبروی هنرمندان خوش ذوق این دیار، مسجد جمعه تبریز با قدمتی کهن و ارزش معنوی بسیار، یادگار خطبه شاه اسماعیل صفوی در مورد تغییر مذهب رسمی کشور به تشیع را در دل نگه داشته است و با ثبت در فهرست معنوی ایران زمین، نامش نیز مانند یادش جاودان شد.

مساجد تاریخی در سطح استان آذربایجان شرقی اغلب به شیوه چهار وجهی آزاد با طاق‌های گنبدی که با آجر مرغوب، ملات ساروج و طرح قبلی اجرا شده‌اند، طراحی و ساخته شده و امروز برای بررسی شیوه تفکر و رفتار پیشینیان نیز به حفظ این بناها نیاز داریم.

مساجد بسیاری در تمام شهرستان‌های استان با قدمت بسیار و ارزش معنوی بیش از آن به چشم می‌خورند که در سال‌های اخیر شناسایی و معرفی و مرمت شده‌اند تا مومنان و همچنین علاقه‌مندان به اینگونه آثار تاریخ و معنوی از فیض حضور در آنها بهره‌مند شوند و یادگاری برای آیندگان نیز باشد.

مسجد کبود تبریز؛ فیروزه جهان اسلام

خصوصیت بارز و شهرت وافر مسجد کبود با معماری ویژه تلفیقی و اعجاب‌انگیز آن بیشتر به خاطر کاشیکاری معرق و تلفیق آجر و کاشی، اجرای نقوش پرکار و در حد اعجاز آن می‌باشد، که زینت بخش سطوح داخلی و خارجی بنا بوده است. در متن کتیبه برجسته سر درب باشکوه و پر نقش و نگار آن، عمارت مظفریه و نیز نام نعمت‌الله بن محمد البواب، خطاط و احتمالاً طراح نقوش که از هنرمندان برجسته خوشنویسی آذربایجان بوده، درج شده است.

چنین تصور می‌شود که ساختمان مسجد کبود به مثابه یادمان از پیروزی‌های جهان‌شاه برپا گردیده است به طوری که در این خصوص می‌توان به سوره «فتح» که بصورت کامل و به شکل برجسته، زینت بخش دور تا دور بالای شبستان بزرگ می‌باشد اشاره کرد، نام جهان‌شاه در کتیبه بالای درب ورودی نقش بسته که قبلاً "روکش طلایی داشته است.

مسجد کبود دارای دو مناره باریک و بلند در منتهی‌الیه شرق و غرب ضلع شمالی بوده است، در پشت درب ورودی به شبستان بزرگ، یک بیت شعر فارسی به خط ثلث نوشته شده بدین مضمون:

کردار بیار و گرد گفتار مگرد چون کرده شود، کار بگوید که که کر

مسجد جهان‌شاه یا مسجد کبود (گوی مسجد) از آثار ابوالمظفر جهان‌شاه بن قرا یوسف از سلسله ترکمانان قراقویونلو می‌باشد که در 870 هجری به همت و نظارت جان بیگم خاتون، زن جهان‌شاه بن قرا یوسف قره قویونلو، پایان یافته است.

در کتاب‌های تاریخی، این بنای باشکوه را «عمارت مظفریه» خوانده‌اند که مورد توجه ابوالمظفر یعقوب بهادر خان قرار گرفت. در این روزگار تبریز در نهایت آبادانی و رونق بود. در نیمه اول قرن یازدهم هجری، کاتب چلبی و اولیا چلبی جهانگردان ترک عثمانی و در نیمه دوم همین قرن، تاورنیه و شاردون جهانگردان فرانسوی از این مسجد دیدن کرده بودند. کاتب چلبی در تاریخ جهان‌نما می‌نویسد:

«درگاه مسجد جهان‌شاه بلندتر از طاق کسری است. بنایی عالی است که با کاشیهای زیبا آراسته شده، گنبد‌های بلندی دارد... جامع دل‌انگیزی است که هر کس داخل شود دلش اجازه بیرون شدن را نمیدهد. لیکن شیعیان غالب و از رفتن بدان مسجد خودداری میکنند. این بنا با کاشیهای زیبا آراسته شده، گنبد‌های بلندی دارد و همه در و دیوار آن با کاشیهای رنگارنگ زینت یافته است»

مادام دیولافوا جهانگرد فرانسوی می‌نویسد:

«شهر تبریز ابنیه قدیمی زیادی ندارد اما آنچه باقی مانده شایان توجه است بهترین نمونه آن مسجد کبود است که در قرن 15 میلادی در زمان جهان‌شاه قره قویونلوها ساخته شده است. متأسفانه گنبد این بنای بی نظیر به واسطه زلزله خراب شده و قسمتی از دیوارها را نیز با خود فرو ریخته است. این مسجد حیاط بزرگی داشته که در اطراف آن طاق نماهای جالب توجه‌ای بوده و در مرکز آن حوض بزرگی برای وضو گرفتن وجود داشته است»

انگیزه ایجاد این مسجد را به خاطر علاقه جهان‌شاه قراقویونلو به مذهب شیعه یاد کرده و می‌نویسد: «این شخص

دوستدار خاندان نبوت و عصمت و طهارت بوده است. در تمام کاشیکاریهای بی نظیرش، عبارت (علی ولی الله) و اسامی مقدس حسنین سلام الله علیها به اشکال مختلف، زینت بخش دیوارها بوده است. سنگفرش کف این بنا بسیار باشکوه و خوش منظره بوده که هنوز هم آسیب ندیده است. درب ورودی مسجد به دهلیز یا کفشکن باز می شود. مسجد مرکزی بزرگ در جنوب دهلیز واقع شده است. این مسجد به شکل مربع و طول هر ضلع آن شانزده و نیم متر است. گنبد فیروزه گون بزرگ و بسیار معروف مسجد کبود در بالای این قسمت قرار داشت. این گنبد بود که مسجد را به فیروزه اسلام مشهور ساخته بود.

متأسفانه پس از زلزله وحشتناک تبریز به سال 1192 هجری، تمام سقف مسجد فرو ریخته و خس و خاشاک فراوانی چون پوشاکی ستبر روی آنها را فرا گرفته و مرمر محراب بی نظیر آن از وسط شکسته و به روی خاک افتاده بود. در صحن و محل عمارات ضمیمه مسجد کبود، دبستان جهانشاه و موزه آذربایجان بر پاست که در سال 1337 ساخته شده و اکنون یکی از مراکز دیدنی و تاریخی تبریز می باشد. موزه مشروطیت مهمترین قسمت موزه آذربایجان است.

معماری مسجد:

نمای روبروی مسجد با سردرب کاشیکاری شده، شکوه و جلال به خصوصی دارد. مصالح بنا آجری است، سنگ های ساختمانی نادری در آن به کار رفته است. از بقایای مسجد معلوم می شود که آجرها با گچ بند کشی شده است. صحن مربع شکل، حوضی برای وضو، شبستانهای اطراف برای درس و همچنین پناهگاه مستمندان، مسجد را تشکیل می دادند. در قسمت جلوی صحن و رو به قبله، بنای اصلی مسجد به پا شده که محوطه ای محصور، پوشیده و مربع شکل است. فاصله پایه های سقف ضربی آن، 12 متر است که بر روی چهار پایه یک محوطه مربع شکل قرار دارد. بالای این بنا گنبدی قرار داشت که از آجر ساخته شده بود، که ریخته است. تزیینات دل انگیز و زیبای متنوع به داخل مسجد اختصاص دارد. کف مسجد کاشیهای براق داشت. شبستان بزرگ محاط به رواق های به هم پیوسته است و از سه سو با طاقنماهایی به رواقهای اطراف خود ارتباط دارد. این شبستان با سقفی ضربی پوشیده شده است که قطر دهانه آن 17 متر است. تنها خصوصیت جالب این گنبد ساخت آن بروی چهارپایه مربعی است که این مربع خود به خود به تقارن و تجانس در درون مسجد می انجامد لذا عظمت و زیبایی مسجد را که طی قرون مختلف به نامهای مختلف خوانده شده است باید به لحاظ معماری خاص آن دانست.

اگر نمازگاه را که شامل محراب نیز است از بنای اصلی جدا کنیم، مربعی به طول 30 متر به وجود می آید. آنچه در ابتدا به چشم ناظر می خورد، بزرگی و پهنای سردر است که با دیگر قسمتهای بنا هماهنگ نیست. ارتفاع سردر دو برابر پهنای آن است اما خطای چشم در ارزیابی عمودی و افقی آن را مرتفع تر و بلندتر نشان می دهد. سر در با ویژگیهای خاص خود به سه قسمت تقسیم شده است؛ دو پایه بزرگ که طاق ضربی روی آنها زده شده و در وسط دو پایه محل استقرار درب ورودی است. حاشیه طاق سردر را ستون مارپیچی ممتد تشکیل می دهد. همه هنرها در کار تزیین این سردر به کار گرفته شده است.

این مسجد گلدسته ندارد. احتمالاً محل دو گلدسته مسجد در انتهای دو دیوار جلویی بود، زیرا گذشته از این که هیچ گونه محل ریزش، پایه و پله ای برای صعود به گلدسته در محل نزدیک سردر مشاهده نمی شود، تمرکز سردر عظیم بادو گلدسته مرتفع طرافت و عظمت خاصی به بنا می داد که با هنر سازندگان مغایرت داشت و حتی کمترین اعتباری نمی توانست در معیارهای معماری داشته باشد.

مرمت و تعمیر بنا:

در مورد بناهای تاریخی، همواره هدف اصلی و اساسی مرمت است. روش کار در مرمت مسجد کبود به این صورت می باشد که قسمتهای تخریب شده بعد از اینکه زیر سازی و سفید کاری گردید طرحها و کتیبه ها و امثال اینها بازایی شده و سپس بر روی دیوار منتقل می شود و بعد از شیارزنی، دور خطوط رنگ آمیزی شده و در انتها با لایه پارالوید تثبیت می شود.

از سال 1376 مرمت نقش و نگار و از آبان ماه 1377 مرمت کتیبه ها آغاز و تا به حال نیز ادامه داشته است. در شبستان اصلی چهار پایه کتیبه های هفت پایه تکمیل و دوباره نویسی شده است.

طرحهای گره بندی اضلاع هر پایه تقریباً 60 درصد مرمت شده است. طرحهای لچک و ترنج چهار گوشه شبستان اصلی 90 درصد مرمت شده است. کتیبه های فوقانی لچک و ترنج نیز 70% مرمت شده است. بقیه کار به صورت کادر بندی پیشرفته است. کاشی های شش گوشه لانه زنبوری به کار رفته در شبستان کوچک تقریباً 20 درصد به صورت نقاشی مرمت شده است.

مسجد جامع تبریز

تاریخ برپایی مسجد جامع را به قرن های آغازین هجری نسبت داده اند و در کتاب مرزبان نامه به جامع تبریز اشاراتی شده که موید آبادانی و شکوه آن در سنوات 607 - 622 در عصر اتابک ازبک بن محمد بن ایلدیگز بوده است. حاج طالب خان پسر حاج اسحق خان تبریزی در سال 1087 هـ ق در وقفنامه مدرسه طالبیه به این مسجد با عنوان «مسجد جامع کبیر» اشاره کرده است سنگ نبشته های مسجد شامل فرمان شاه طهماسب متعلق به سال (9721 هـ ق) شرح تعمیرات دوره قاجاریه و موقوفات مدرسه متعلق به سال (1106 هـ ق) می باشند.

مسجد جامع اهر

منسوب به دوره سلجوقی و اتابکان می باشد و دارای مختصاتی است که در کمتر مسجدی می توان یافت. ازضامین مسجد لوحه هایی است بر بالای سردرب و پایه سمت راست و 5 گل مشروحه در لچک های سردرب. این مسجد تا همین اواخر توسط درب و پنجره های ارسی به دو بخش زمستانی و تابستانی تقسیم شده بود .

مسجد جامع سراب

مسجد جامع سراب قدیمی ترین اثر دوران اسلامی در شهر سراب است. این مسجد بدون گلدسته و مناره بوده. درب ورودی شرقی دارای کتیبه مرمرین با خط نسخ متداول دوره کورکانیان و ترکمانان آق قویونلو است و به وسیله 10 پله به صحن شبستان راه دارد.

مسجد جامع عجب شیر (شیرلو)

شهر عجب شیر در حاشیه شرقی دریاچه ارومیه و به فاصله 35 کیلومتری مراغه واقع می باشد. مسجد جامع عجب شیر دارای شبستانی به ابعاد 20*15 متر است که از لحاظ زیبایی با مسجد جامع میدان بناب قابل مقایسه است. تاریخ بنای مسجد را با توجه به کتیبه های موجود میتوان به دوره قاجاریه نسبت داد.

مسجد جامع مرند

این مسجد در اوایل سده هشتم یعنی در سال 731 ه.ق در زمان سلطنت ابوسعید بهادرخان و به دستور او ساخته شد این مسجد نه صحن دارد و نه سردر، چون در اصل کلیسا بوده و در زمان مغول به مسجد تبدیل شده است.

مسجد جامع شبستر

بنای نخستین این مسجد را با توجه به سردر سنگی باقیمانده حاوی کتیبه بدون تاریخ با مضمون «الامانه تحر الرزاق و الخیانه تحر الفقر» (امانت روزی را افزون میکند و خیانت فقر را شدت می دهد) و نقوش تزئینی خورشیدگردان میتوان به دوره ایلخانان مغول نسبت داد. کتیبه سنگ مرمری فوقانی سردر ورودی حکایت از مرمت مسجد در دوره شاه طهماسب صفوی دارد.

هریس & مسجد جمال آباد

مسجد قدیمی روستای جمال آباد در 6 کیلومتری مهربان در شهرستان هریس قرار گرفته و تاریخ ساخت آن بین قرون 8 تا 10 ه.ق است . این مسجد دارای 6 ستون سنگی با سر ستون های نقش دار ، پایه های سنگی بزرگ و منبر چوبی مشبک است.

مسجد ارک علیشاه & تبریز

دیوار رفیع آجری نعلی شکل باقیمانده بقایای مسجد عظیمی است که در فاصله سالهای 716-724 هجری قمری توسط علیشاه گیلانی وزیر ابوسعید بهادرخان از ایلخانان مغول ساخته شده است. در انقلاب مشروطیت از سنگرهای مسلط برشهر بشمار می آمده است که فتح آن سبب تقویت مشروطه خواهان شده است

مسجد جامع تسوج

بنای اولیه مسجد جامع طسوج را به دوره حکومت ایلخانان نسبت میدهند. بر پیشانی مدخل این مسجد فرمانی از سلطان محمد خدا بنده به خط ثلث برجسته بر روی سنگ مرمر یک پارچه نقر شده است. این کتیبه که مورخ به سال 989 هجری است شامل فرمانی از پادشاه مبنی بر خلاف مالیات کوزه فروشی و ... می باشد.

مسجد سنگی ترک میانه

این مسجد از زیبا ترین مساجد سنگی آذربایجان است و از روستای ترک بیستو سه کیلومتری میانه به سراب واقع شده است بنای مسجد را به دوره ایلخانان نسبت می دهند و در دوره های صفویه و قاجار مسجد باسازی می شود.

مسجد صاحب الامر

بنای صاحب الامر از آثار زمان شاه طهماسب صفوی می باشد. این بنا در سال 1045 هجری توسط سپاهیان سلطان مراد چهارم تخریب شد که در زمان شاه سلطان حسین صفوی و از طرف میرزامحمد ابراهیم وزیر آذربایجان مرمت گردید.

مسجد ثقه الاسلام

در ضلع شمالی هشتی بقعه صاحب آباد مسجدی واقع شده که به مسجد شیخیان یا مسجد ثقه الاسلام معروف است این مسجد در سال 1265 ه ش تکمیل شد و امامت آن با مرحوم میرزا محمد شفیع ثقه الاسلام پیشوای شیعه (جد مرحوم ثقه الاسلام شهید) بود.

مسجد مهر آباد بناب

مسجد مهرآباد در کنار میدانی به همین نام در شهر بناب واقع شده و شامل صحنی باصفا و شبستان و مناره کاشیکاری شده می باشد. برطبق کتیبه ای که در دیوار شمالی مسجد نصب شده بانی بنای مسجد، بی بی جان خانم دختر منصور بیگ بوده که در سال 951 در زمان سلطنت شاه طهماسب، آن را ساخته است .